

НАУКОВИЙ ВИСНОВОК

щодо набрання законної сили ухвалою суду за результатами розгляду скарги на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця (ст. 451 ЦПК)

I.

Цей науковий висновок підготовлений на підставі частини 7 статті 404 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 47 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», пунктів 1.2, 2.8, 3.2, 3.3 Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді, за зверненням Голови Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Б.І.Гулька від 9.11.2022 № 400/0/26-22 у справі № 761/13085/14-ц, щодо викладених у зверненні питань:

1. Чи передбачає частина перша статті 261 ЦПК України загальне правило для усіх судових рішень, які постановляються у формі ухвал?

2. Які критерії для визначення ухвал, які набувають законної сили за правилом, передбаченим для рішення суду (стаття 273 ЦПК України)?

3. Який момент набрання законної сили ухвалою суду за результатами розгляду скарг на дії (бездіяльність) органів державної виконавчої служби, приватного виконавця (стаття 451 ЦПК України)?

4. Який момент набрання законної сили додатковою ухвалою суду про стягнення судових витрат за результатами розгляду скарг на дії (бездіяльність) органів державної виконавчої служби, приватного виконавця (стаття 451 ЦПК України)?

II.

Опис дослідження.

Відповідно до ч. 2 ст. 258 ЦПК процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал.

Процес розгляду справи втілюється в системі актів, котра опосередковує розвиток процесуального відношення, забезпечує

послідовність з'ясування обставин справи, обґрунтованість прийнятих рішень.

Ухвала суду «є юридичним фактом, на підставі якого виникають, змінюються і припиняються процесуальні права та обов'язки»¹. Особливість ухвали як акта правозастосування полягає в тому, що вона переважно виноситься з питань застосування норм процесуального права².

Зміст ухвали, вимоги до якого наведено в статті 260 ЦПК, свідчить про те, що в такому судовому акті спір не вирішується по суті, але має на меті створення необхідних умов для вирішення спору по суті. Натомість згідно з ч. 3 ст. 258 ЦПК розгляд справи по суті судом першої інстанції закінчується ухваленням рішення суду.

Законна сила судового рішення в цивільному процесі – це зовнішнє вираження, прояв судової влади держави через акт правосуддя (судове рішення) у цивільній справі. Дія законної сили судового рішення проявляється в індивідуально-правовому регулюванні суспільних відносин, що були предметом судового розгляду.³

З урахуванням принципу *res judicata*, який відображає остаточність судового рішення і яким усунена правова невизначеність, а суспільні відносини набули закінченості, стабільності, можна визначити ознаки, які притаманні законній силі судового рішення. Законна сила – це правова дія судового рішення, сутність якої полягає в його незмінності і виключності. Якісна характеристика судового рішення, яке набрало законної сили, виявляється в наслідках, які воно викликає. Такими наслідками є: здійсненність, преюдиціальність, обов'язковість.⁴

За загальним правилом, відповідно до ст. 261 ЦПК України ухвала набирає законної сили негайно після її проголошення, якщо інше не встановлено законом. Виняток встановлено у частині другій цієї ж статті: ухвали, що постановлені судом поза межами судового засідання або в судовому засіданні у разі неявки всіх учасників справи, розгляду справи без повідомлення (виклику) учасників справи, набирають законної сили з моменту їх підписання суддею (суддями).

Крім того, статтями 460, 479, 480, 487 ЦПК (розділ IX «Визнання та виконання рішень іноземних судів, міжнародних комерційних арбітражних судів в Україні, надання дозволу на примусове виконання рішень

¹ Кот О. В. Судові акти в господарському процесі України. Автореф. дис. канд. юр. наук спец. 12.00.04. К., 2011. С. 15.

² Кот О. Ухвали суду в господарському процесі // Юридична Україна. 2010. № 2 С. 97-98.

³ Андронов І. В. Судові рішення в цивільному процесі України. Автореф. дис. док. юрид. наук. спеціальність 12.00.03. Одеса, 2018. С. 16.

⁴ Позовне провадження: монографія / В.В. Комаров, Д.Д. Луспенник, П.І. Радченко та ін.; за ред. В.В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С. 534-535, 537.

третейських судів») встановлено спеціальне правило набрання ухвалою законної сили. Це зумовлено таким.

Зазначені у ст.ст. 460, 479, 480, 487 ЦПК ухвали виносяться судом у питаннях про:

- оскарження рішень третейських судів;
- оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів;
- визнання та виконання рішень іноземних судів, міжнародних комерційних арбітражів в Україні;
- надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів.

Питання, що вирішуються зазначеними ухвалами, стосуються взаємодії судової влади із третейським судом (арбітражем). Усі ці ухвали поєднує те, що вони виносяться судом у процедурах та з питань «втручання держави» у діяльність третейських судів (арбітражів). При цьому специфіка цієї взаємодії впливає з правової природи останнього⁵.

Звернення до третейських судів є одним із способів захисту прав суб'єктів цивільних та господарських правовідносин.⁶

Конституційний Суд України визначив третейський розгляд спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин як вид недержавної юрисдикційної діяльності, яку третейські суди здійснюють на підставі законів України шляхом застосування, зокрема, методів арбітрування. Здійснення третейськими судами функції захисту є здійсненням ними не правосуддя, а третейського розгляду спорів сторін у цивільних і господарських правовідносинах у межах права, визначеного частиною п'ятою статті 55 Конституції України⁷.

⁵ Для цілей цього дослідження використовуються доктринальні джерела та судова практика, що стосуються діяльності як третейського суду, так і міжнародного комерційного арбітражу. Такий підхід обумовлюється тим, що, як зазначалося в науковій літературі, міжнародний комерційний арбітраж виділяється у системі третейських судів в якості особливої форми, маючи спільне генетичне коріння, юридичну природу та історію виникнення і розвитку. Від інших третейських судів міжнародний арбітраж відрізняється наявністю в спорі іноземних сторін або принаймні сторін з іноземним елементом, наприклад іноземної інвестиції у спільному підприємстві. Див.: Притика Ю.Д. Проблеми захисту цивільних прав та інтересів у третейському суді: Монографія. – К.: Видавничий Дім «Ин Юре», 2006. С. 512, 517.

⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням спільного підприємства «Мукачівський плодоовочевий консервний завод» про офіційне тлумачення положення пункту 10 статті 3 Закону України «Про виконавче провадження» (справа про виконання рішень третейських судів) від 24 лютого 2004 року № 3-рп/2004.

⁷ Рішення у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008

В цьому рішенні Конституційний Суд України закріпив, зокрема, такі ключові правові позиції:

- третейський розгляд спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин - це вид недержавної юрисдикційної діяльності, яку третейські суди здійснюють на підставі законів України шляхом застосування, зокрема, методів арбітрування;

- здійснення третейськими судами функції захисту є здійсненням ними не правосуддя, а третейського розгляду спорів сторін у цивільних і господарських правовідносинах у межах права, визначеного частиною п'ятою статті 55 Конституції України.

- третейські суди приймають рішення тільки від свого імені, а самі ці рішення, ухвалені в межах чинного законодавства, є обов'язковими лише для сторін спорів;

- забезпечення примусового виконання рішень третейських судів перебуває за межами третейського розгляду та є завданням компетентних судів і державної виконавчої служби;

- оскільки третейський розгляд не є правосуддям, рішення третейських судів є лише актами недержавної юрисдикційної діяльності з вирішення спорів сторін у сфері цивільних і господарських відносин.

Підсумовуючи, Конституційний Суд виявив основні риси правової природи третейського суду (арбітражу): а) третейські суди не здійснюють правосуддя, б) їх рішення не є актами правосуддя, в) самі вони не входять до системи судів загальної юрисдикції⁸.

Право на судовий захист є конституційною гарантією прав і свобод людини і громадянина, а обов'язкове виконання судових рішень - складовою права на справедливий судовий захист⁹.

Водночас, якщо рішення третейського суду (арбітражу) не було виконане добровільно, згідно із законодавством застосовується примусове виконання у процедурі виконавчого провадження. Оскільки третейські

⁸ Європейський суд з прав людини нагадує, що стаття 6 Конвенції не виключає створення арбітражних судів з метою вирішення спорів між приватними підприємствами. Насправді, слово "суд" у пункті 1 статті 6 Конвенції не обов'язково має розумітися як суд класичного виду, інтегрований у стандартну судову систему держави (див., *inter alia*, "Літгоу та інші проти Великобританії", рішення від 8 липня 1986 року, Серія А, N 102, сторінки 72 - 73, пункт 201). Також Суд вважає, що арбітражний суд був "судом, встановленим законом", що діяв відповідно до Закону України "Про міжнародний комерційний арбітраж" від 1994 року, а також внутрішніх процесуальних правил // Рішення у справі "Компанія "Регент" проти України" (Заява № 773/03) від 3 квітня 2008 року

⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням акціонерної компанії „Харківобленерго“ щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 17, пункту 8 частини першої статті 26, частини першої статті 50 Закону України „Про виконавче провадження“ від 26 червня 2013 року № 5-рп/2013.

суди (арбітражі) не наділені повноваженнями щодо примусового виконання їх рішень, держава надає сприяння через процедуру визнання та надання дозволу на виконання рішень арбітражі (якщо місце розгляду спору за межами України) або надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, якщо місце арбітражу знаходиться на території України.

Слід відзначити, що за загальним правилом компетенція третейського суду (арбітражу) закінчується винесенням рішення. Так, відповідно до п. 3 ст. 32 Закону «Про міжнародний комерційний арбітраж» дія мандата третейського суду припиняється одночасно з припиненням арбітражного розгляду без шкоди, проте, для положень статті 33 та пункту 4 статті 34. Винятки із загального правила встановлено для вирішення питань: виправлення і роз'яснення рішення; винесення додаткового рішення; відновлення арбітражного розгляду або вжиття інших дій, які, на думку третейського суду, дадуть можливість усунути підстави для скасування арбітражного рішення (суд, до якого подано клопотання про скасування арбітражного рішення, може, якщо визнає це належним і якщо про це просить одна із сторін, зупинити провадження з питання про скасування на встановлений ним строк з тим, щоб надати третейському суду таку можливість)¹⁰.

Отже, після ухвалення арбітражного рішення третейський суд не має жодних інших повноважень.

Оскарження рішення третейського суду перебуває поза межами третейського розгляду та належить до юрисдикції судів.¹¹

Незважаючи на автономність міжнародного арбітражу, він не може бути у вакуумі. Він існує у певній юрисдикції і взаємодіє з державним судом, який реалізує свої владні повноваження, яких не має міжнародний арбітраж, чим забезпечується ефективність арбітражного розгляду справи, механізм контролю та сприяння міжнародному арбітражу. Проте таке втручання судів у міжнародний арбітраж в Україні, як і будь-де в світі, має

¹⁰ Ці норми відтворюють п.3 ст. 32 Типового закону ЮНСІТРАЛ про міжнародний торговий арбітраж: «Дія мандату арбітражного суду припиняється одночасно з припиненням арбітражного розгляду, без шкоди, втім, для положень статті 33 й пункту 4 статті 34». З цими нормами узгоджується п. 2 ст. 59 Регламенту Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України, затвердженого рішенням Президії Торгово-промислової палати України №25(6) від 27 червня 2017 року: «Повноваження складу Арбітражного суду припиняються одночасно із завершенням арбітражного розгляду, без шкоди для положень статей 64 і 65 цього Регламенту».

¹¹ Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Марго Поліни Олександрівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 1 частини п'ятої, частини сьомої статті 454 Цивільного процесуального кодексу України від 6 квітня 2022 року № 2-р(II)/2022

відбуватися лише в обмеженій кількості випадків, вичерпний перелік яких встановлений законодавством¹².

Саме в інституті виконання рішень третейського суду проглядається взаємозв'язок між державною судовою системою та третейськими інституціями. Адже обов'язковість виконання рішень третейського суду забезпечена державним примусом та відповідальністю за їх невиконання.¹³

У функціональному плані державні суди виконують щодо міжнародного арбітражу дві групи функцій: функції сприяння і функції контролю. Держава, з одного боку, передає на розгляд арбітражу (який за своєю природою є приватним суб'єктом) правовий спір, захист порушених прав та інтересів учасників цивільного (господарського) обороту, з іншого боку, наділяє арбітраж певними процесуальними гарантіями його функціонування (зокрема, остаточність арбітражного рішення та заборона його перегляду по суті)¹⁴.

Згідно з правовою позицією Верховного Суду визнання та надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу - це окремий вид непозовного цивільного судочинства, що врегульоване спеціальними правилами розділу IX ЦПК України. Процесуальна процедура розгляду клопотання про визнання та надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу є спеціальною¹⁵.

Щодо обмеження процесуальних дій та рішень, які може приймати суд у процедурі визнання та надання дозволу на примусове виконання на території України рішення міжнародного комерційного арбітражу, Верховний Суд вже на підставі нового процесуального законодавства сформулював аналогічну правову позицію¹⁶.

¹² Белоусов П. Межі дозволеного втручання державного суду в міжнародний арбітраж в Україні: огляд законодавства та судової практики // Альтернативне вирішення спорів, 1/2013. С. 17-18. В юридичній літературі неодноразово підкреслювалось, що захист арбітражного процесу від непередбачуваного або неконструктивного втручання судів має найважливіше значення для сторін, які обирають арбітраж // Винокурова Л. Щодо розвитку правової доктрини третейського розгляду в Україні. Право України, 2014, № 12. С. 19.

¹³ Притика Ю.Д. Проблеми захисту цивільних прав та інтересів у третейському суді: Монографія. – К.: Видавничий Дім «Ин Юре», 2006. С. 486.

¹⁴ Селівон М. Про деякі питання взаємодії судів із міжнародним комерційним арбітражем // Право України, 2014, № 12. С. 27-28.

¹⁵ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі N 824/239/2018 від 28 березня 2019 р. // «Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах щодо надання дозволу на виконання рішень міжнародних комерційних арбітражних судів та їх оспорування» від 10.06.2019

¹⁶ «Визнання та надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу - це окремий вид непозовного цивільного судочинства, що врегульоване спеціальними правилами розділу IX ЦПК України, і у порядку якого розглядаються клопотання на предмет наявності підстав для визнання та надання дозволу чи відмови у визнанні й наданні дозволу на примусовому виконання рішення міжнародного

Державний суд в рамках процедури екзекватури тільки оцінює рішення з точки зору критеріїв, зазначених у законі і договорах, і не має права що-небудь в ньому змінювати або виправити в силу його остаточності¹⁷.

Відповідно до:

ч. 1 ст. 460 ЦПК за наслідками розгляду справи про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу суд постановляє ухвалу;

ч. 1 ст. 479 ЦПК за результатами розгляду заяви про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу суд постановляє ухвалу про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу або про відмову у визнанні і наданні дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу;

ст. 480 ЦПК суд постановляє ухвалу про визнання і надання дозволу на добровільне виконання або про відмову у визнанні і виконанні рішення міжнародного комерційного арбітражу;

ч. 1 ст. 487 ЦПК за результатами розгляду заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду суд постановляє ухвалу про видачу виконавчого листа або про відмову у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду.

Особливості цих ухвал полягають в тому, що:

а) суд постановляє їх за правилами, встановленими цим Кодексом для ухвалення рішення;

б) ці ухвали може бути оскаржено сторонами в апеляційному порядку, встановленому для оскарження рішення суду першої інстанції;

арбітражу. Отже, процесуальна процедура розгляду клопотання про визнання та надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу є спеціальною. Частиною сьомою статті 477 ЦПК України передбачено, що суд може зупинити провадження у справі за заявою про визнання та надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, якщо в провадженні компетентного суду є заява про скасування цього рішення, - до набрання законної сили ухвалою суду, якою вирішена така заява. Розділ IX ЦПК України не містить такої підстави зупинення провадження за заявою про визнання та надання дозволу на примусове виконання на території України рішення міжнародного комерційного арбітражу як неможливість розгляду цього клопотання до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного провадження, адміністративного, цивільного, господарського судочинства» // Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 824/239/2018 від 28 березня 2019 року.

¹⁷ Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. Н.Ю.Голубевої. Київ: Юрінком Інтер, 2021. С. 787.

в) ці ухвали суду, якщо вони не були оскаржені в апеляційному порядку, набирають законної сили після закінчення строку на апеляційне оскарження. У разі подання апеляційної скарги ухвали суду набирають законної сили після розгляду справи судом апеляційної інстанції.

Особливий порядок набрання цими ухвалами законної сили є виправданим. Хоча ці ухвали постановляються з процесуальних питань і взяті окремо як такі на матеріальні відносини не впливають¹⁸, однак характерною їх особливістю є те, що вони взяті в сукупності із відповідними рішеннями третейського суду (арбітражу) діють як матеріально-правові юридичні факти, що впливають на стан матеріальних правовідносин так само, як і рішення суду. Таким чином, зазначена особливість змістовно наближає ці ухвали до рішення суду.¹⁹

Вочевидь зазначених особливостей не виявляється в ухвалі, яку суд постановляє в порядку ст. 451 ЦПК за результатом розгляду скарги на рішення, дію або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до ЦПК. В самій цій статті не встановлено іншого порядку набрання ухвалою законної сили, ніж той, що встановлено у ч. 1 ст. 261 ЦПК.

Так само те, що ухвали суду першої інстанції щодо розгляду скарг на дії (бездіяльність) органів державної виконавчої служби, приватного виконавця можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від рішення суду (п. 27 ч. 1 ст. 353 ЦПК), не надає підстав для висновку, що ці ухвали набирають законної сили в іншого порядку, ніж той, що встановлено у ч. 1 ст. 261 ЦПК.

¹⁸ На відміну від рішення суду судова ухвала має виключно процесуальне значення і на матеріальні правовідносини сторін безпосередньо не впливає // Андронов І. В. Судові рішення в цивільному процесі України. Автореф. дис. док. юрид. наук. спеціальність 12.00.03. Одеса, 2018. С. 20.

Навіть заключні ухвали, закінчуючи судовий розгляд справи, не вирішують матеріально-правового спору, а отже не мають властивості *res iudicata* // Андронов І. В. Законна сила судової ухвали в цивільному судочинстві // Часопис цивілістики. - 2017. - Вип. 27. - С. 129.

¹⁹ Доктринальні дослідження виявляють суперечність у питанні про набрання ухвалами суду законної сили між його законодавчим регулюванням та науковим розумінням. «... законна сила судового рішення – це властивість акту правосуддя, яка дозволяє йому бути регулятором тих суспільних відносин сторін (маючи на увазі індивідуально-правове регулювання), що були предметом судового розгляду. Тому ухвала суду як судовий акт, який не вирішує матеріально-правовий спір по суті, не є актом правосуддя, а тому не може набирати законної сили. Водночас, будучи актом судової влади, судова ухвала містить у собі владні приписи, а, отже, набуває окремих рис, властивих законній силі судового рішення, наприклад, є обов'язковою до виконання». У зв'язку з цим наголошується, що «...чинні положення ЦПК України, що визначають порядок набрання ухвалою законної сили, не можна вважати прийнятними ані тому, що процесуальний закон наділив судові ухвали законною силою, ані у зв'язку із закріпленням правила про набрання ними законної сили негайно після їх постановлення (тобто без урахування строку на їх апеляційне оскарження). ... на відміну від рішення суду, яке у встановленому процесуальним законом порядку набирає законної сили, судова ухвала набирає чинності (юридичної сили), однак законна сила цьому процесуальному акту не властива за його юридичною природою. Див.: Андронов І. В. Судові рішення в цивільному процесі України. Автореф. дис. док. юрид. наук. спеціальність 12.00.03. Одеса, 2018. С. 22.

Викладене вище стосується також додаткової ухвали суду про стягнення судових витрат за результатами розгляду скарг на дії (бездіяльність) органів державної виконавчої служби, приватного виконавця.

III.

Висновки.

1. Частина перша статті 261 ЦПК України передбачає загальне правило для усіх судових рішень, які постановляються у формі ухвал.

2. Норми ЦПК не встановлюють критерії для визначення ухвал, які набувають законної сили за правилом, передбаченим для рішення суду (стаття 273 ЦПК України).

Випадки, коли ухвали набувають законної сили за правилом, передбаченим для рішення суду, зазначені безпосередньо в процесуальних нормах, що регулюють постановлення цих ухвал (ст.ст. 460, 479, 480, 487 ЦПК).

3. Ухвала суду за результатами розгляду скарг на дії (бездіяльність) органів державної виконавчої служби, приватного виконавця (ст. 451 ЦПК України) набуває законної сили негайно після її проголошення відповідно до ч. 1 ст. 261 ЦПК.

4. Додаткова ухвала суду про стягнення судових витрат за результатами розгляду скарг на дії (бездіяльність) органів державної виконавчої служби, приватного виконавця (ст. 451 ЦПК України) набуває законної сили негайно після її проголошення відповідно до ч. 1 ст. 261 ЦПК.

**Член Науково-консультативної ради
при Верховному Суді
кандидат юридичних наук**

Беляневич В.Е.